

แนวทางการพัฒนาปัจจัยองค์ประกอบความเป็นพลเมืองดี
ให้มีผลต่อประชาสังคมแนวใหม่*

APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF THE ELEMENTS OF
GOOD CITIZENSHIP TO AFFECT THE NEW CIVIL SOCIETY

ชัยยศ จินารัตน์¹

Chaiyos Jinarat¹

มหาวิทยาลัยการจัดการและเทคโนโลยีอีสเทิร์น¹

The Eastern University of Management and Technology¹

Email : chaiyod.j@umt.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยองค์ประกอบแบบจำลองความเป็นพลเมืองดีที่มีผลต่อประชาสังคมแนวใหม่ รวมถึงนำเสนอแนวทางการพัฒนาตัวแปรทั้งสอง โดยใช้แบบสอบถามที่ได้รับการพัฒนาความตรงและความเชื่อมั่น จำนวน 44 ข้อ สำหรับใช้ในการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นประชาชนในเขตจังหวัดอุบลราชธานีและอำนาจเจริญ จำนวน 350 คน วิเคราะห์ปัจจัยองค์ประกอบด้วยสถิติ วิเคราะห์หองค์ประกอบแบบ Generalized Least Square และการวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณ

ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยองค์ประกอบแบบจำลองความเป็นพลเมืองดี ประกอบด้วย ความรู้ การเคารพกฎหมาย และทำงานสาธารณะ การมีส่วนร่วมและเคารพความแตกต่าง รวมถึงความรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งมีอิทธิพลในการพยากรณ์ร่วมกันต่อประชาสังคมแนวใหม่ได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .00 ส่วนการนำไปใช้ประโยชน์นั้น เน้นการพัฒนาความรู้ และความรับผิดชอบต่อสังคมเป็นหลัก

คำสำคัญ : 1. การพัฒนา 2. ความเป็นพลเมืองดี 3. ประชาสังคมแนวใหม่

ABSTRACT

This research aimed to analysis a model factor of a good citizenship affecting to new civil society. Including to present a development guidelines of 2 variable by used development of validity and reliability questionnaire by number of 44. The sample data collection of people in Ubonratchathani and Amnat Charoen province by number of 350 with factor analysis, Generalized Least Square analysis and multi regression analysis.

The results of research found that the model factor of good citizenship included knowledge, respect of law, public work, participation and respect of difference including social responsibility were influential to prediction of new civil society with the statistic significant level at .00. There were implementations to stress knowledge development and social responsibility essentially.

Keywords : 1. Development 2. Good Citizenship 3. New Civil Society

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

สิ่งที่ปกป้องมนุษยชาติได้ มิใช่อาวุธที่แต่ละประเทศต่างพัฒนา และเร่งมือผลิตขึ้นมาแล้วนำไปใช้ในกิจกรรมสงคราม หากแต่เป็นความร่วมมือ และร่วมใจกันในการต่อต้านต่อสิ่งที่เข้ามาคุกคามชีวิตมนุษย์ เช่น ความทุกข์อันเกิดจากภายในจิตใจของตนเอง แล้วมันส่งผลให้ชีวิตตกต่ำ และตกเป็นเหยื่อต่อความต้องการทางโลก ส่วนสิ่งสำคัญที่มนุษย์ต่างละทิ้งไปเสียหมด กลับเป็นสิ่งเดียวที่นำมาใช้เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงไว้ซึ่งความเป็นมนุษยชาติอย่างแท้จริง โดยเฉพาะความเมตตา และเข้าใจผู้อื่น มีฐานะเช่นเดียวกันกับตน ดังนั้น การทำความเข้าใจเสียใหม่เกี่ยวกับ ความเป็นพลเมือง ในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม ย่อมช่วยให้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ร่วมกัน ต่อการดำรงไว้ซึ่งสังคมของมนุษย์ได้ โดยปราศจากความขัดแย้งที่นำมาสู่การใช้กำลังความรุนแรง อย่างไรก็ตาม เหตุผลประเด็นสำคัญนั้นอยู่ที่ การรักษาอิสรภาพด้านจิตปัญญาของผู้คน ย่อมนำไปสู่การคืนอิสรภาพที่แท้จริงให้แก่สังคมได้เช่นเดียวกัน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2529)

ปัญหาสำคัญที่ก่อให้เกิดความหายนะของเหล่ามนุษยชาติ นั้น เป็นผลจากความเห็นแก่ตัว และการหลงยึดติดไปกับอำนาจของผู้ปกครองประเทศ ซึ่งมักพบว่า มีความบกพร่องด้านศีลธรรม กล่าวคือ ไม่สามารถแสดงความรับผิดชอบได้ในฐานะผู้นำประเทศ ในขณะที่ผู้นำในอีกหลายประเทศต่างแสดงบทบาทของตนต่อการเผชิญหน้ากับภัยพิบัติทางธรรมชาติ และปัญหาการแพร่ระบาดของโรคด้วยจริยธรรมแต่เพียงประการเดียว ส่วนในประเทศที่มีจริยธรรมล่าหลัง กลับต้องเผชิญกับความ

รุนแรงของภัยธรรมชาติอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ซึ่งจากสภาพปัญหาดังกล่าวนี้อาจจำเป็นต้องนำเอาคำว่าความเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศ ย้อนกลับมาทบทวนเสียใหม่ เพื่อทำความเข้าใจต่อบทบาทที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกยุคธรรมชาติเอาคืน โดยเฉพาะความรับผิดชอบต่อนานาชาติในฐานะที่เป็นสมาชิกหนึ่งของสังคม อีกทั้งยังรวมถึงการเคารพต่อตัวบทกฎหมาย ที่บังคับใช้ได้เฉพาะกลุ่มคนชั้นล่าง ซึ่งมีได้หมายถึงครบทุกชนชั้น อีกทั้ง ยังผ่านกิจกรรมสาธารณะ และการอุทิศตนเพื่อทำงานอันเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยการเข้าไปมีส่วนร่วม ที่มีความเป็นไปได้เฉพาะในทางทฤษฎีแต่เพียงเท่านั้น ส่วนตามสภาพของความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคม ประชาชนไม่มีส่วนร่วมแม้แต่เพียงการระดมความคิด อันเป็นเพียงการจัดฉากสาธารณะขึ้นมาอวดโชว์ความเป็นประชาธิปไตยแต่เพียงเท่านั้น หากแต่ผลที่ปรากฏขึ้น ประชาชนกลับจำเป็นต้องพึ่งพาตนเองเป็นหลัก กล่าวคือ จำเป็นต้องพัฒนาระบบความคิดของแต่ละคนให้ก้าวพ้นไปจากความคับแคบของอำนาจรัฐ ทั้งนี้เพราะ แนวคิดของรัฐมีสภาพแบบเก่า ที่ย่ำอยู่กับการทำลายคนอื่นให้ย่อยยับ เพื่อความอยู่รอดของตนเองเพียงเท่านั้น (สมเด็จพระพุทธโกษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547)

ความเป็นพลเมืองที่ดีจึงถูกบัญญัติขึ้นไปตามความเห็นของบรรดานักวิชาการจำนวนหนึ่ง ที่พิจารณาเพียงผิดเพี้ยนเฉพาะหน้าที่ของทุกคน ที่ต้องรับผิดชอบต่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศ หากแต่มิได้นำเอาหลักของความเป็นจริง คือทุกชีวิตมีความเสมอภาคกันมาทำความเข้าใจในความหมายที่สามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเอง และประโยชน์ของส่วนรวม ซึ่งในกรณีนี้หมายถึงความเป็นประชาคมโลก คือการเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของทุกชีวิตที่เสมอภาคกัน โดยเฉพาะในยามวิกฤติ ที่ขัดสนแม้แต่ปัจจัยของการดำรงชีวิต อันได้แก่ อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค รวมไปถึงที่พักอาศัยอันปลอดภัย เพราะฉะนั้นหลักการเดียวที่ต้องทำความเข้าใจเสียใหม่นั้น เกี่ยวข้องกับ ความเป็นพลเมืองที่ดี ที่ต้องรับผิดชอบทั้งต่อตนเอง สมาชิกในครอบครัว และผู้คนทั้งโลก จึงจะดีพอสำหรับนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมที่มีทั้งอิสรภาพทางความคิด และจิตปัญญาในระดับสังคม ประกอบไปด้วยกัน (สมเด็จพระพุทธโกษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2529)

ดังนั้น ความเป็นพลเมืองดี เป็นเรื่องที่เราเข้าใจได้ไม่ยาก หากแต่ไม่สามารถนำไปลงมือปฏิบัติให้ได้ผลตามความคาดหวังทั้งในระดับบุคคล หรือระดับประเทศได้ ทั้งนี้เนื่องจากมีความเห็นที่ยังไม่ถูกต้องตรงกัน ดังเช่น ธัญธัช วิภัติภูมิประเทศ (2556) มีความเห็นว่า ความเป็นพลเมืองดี เป็นคุณลักษณะของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย ประกอบด้วย 1)การพหุติกา: ยอมรับความเสมอภาคของผู้อื่น 2)การพหุกฎหมาย: ยอมรับผลกระทบที่เกิดขึ้น ยอมรับวิถีแก้ไขปัญหา และการไม่ใช้ความรุนแรง 3)การพหุสิทธิผู้อื่น : ไม่คุกคามเสรีภาพผู้อื่น ไม่สร้างความเดือดร้อน นิยมเหตุผล ยอมรับความหลากหลาย และแตกต่างระหว่างบุคคล มองเห็นความเป็นพลเมือง และการเป็นเจ้าของประเทศของผู้อื่นเท่ากับตน 3)รับผิดชอบ: พึ่งตนเอง ไม่ตรงอยู่ใต้อำนาจ หรือการอุปถัมภ์ของผู้ใด ตระหนักถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตน ไม่สร้างปัญหา และแก้ไขปัญหาคด้วยตนเอง ในขณะที่ อัจฉรา อยุทศิริกุล (2561) ชัดแย้งว่า

ความเป็นพลเมืองดี เป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของประชาชน ที่อาศัยอยู่ในประเทศ และตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะ ประกอบด้วย 1) ความรับผิดชอบ: เคารพสิทธิผู้อื่น ไม่สร้างความเดือดร้อน ใช้เหตุผล ตระหนักถึงประโยชน์ส่วนรวม ยอมรับผลกระทบที่เกิดขึ้น 2) มีส่วนร่วม: เอาใจใส่ติดตามปัญหา ติดตามนโยบายและแผนงานการพัฒนาสังคมของรัฐบาล มีส่วนจัดการกับปัญหา และการแก้ไขปัญหาในชุมชน 3) รักษาความเป็นธรรม: ไม่นิยมความรุนแรง ปฏิบัติตนตามกฎหมาย รู้จักคัดค้านความไม่ชอบธรรม การเอาเปรียบกันเองในสังคม และต่อต้านการกระทำที่ละเมิดสิทธิ เสรีภาพของมนุษย์ ส่วน Kuan&Lam (2013) กลับอธิบายว่า ความเป็นพลเมืองดี เป็นพื้นฐานสำคัญที่ช่วยให้ประชาชนเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความแข็งแกร่งของสังคมประชาธิปไตย ประกอบด้วย 1)ความเท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจ (Economy Equality) ประกอบอาชีพสุจริต เข้าถึงแหล่งอาหาร ยารักษาโรค และสิทธิในการอยู่ดีกินดีเท่าเทียมกับผู้อื่น 2)ความเท่าเทียมกันด้านการเมือง(Political Equality) เลือกตั้ง ลงคะแนนเสียงโดยปราศจากการครอบงำ หรือตกอยู่ใต้อำนาจผู้ใด 3)ความเท่าเทียมกันด้านสังคม(Social Equality) รับผิดชอบในหน้าที่ของตนเอง ยอมรับความแตกต่าง ตระหนักในคุณค่าของตน อดทนต่อความหลากหลาย ถ้ายทอดค่านิยมที่ดี 4)มีส่วนร่วมพัฒนาชุมชน(Community Participation) รับข้อมูลข่าวสาร เสนอแนะทางเลือก ติดตามการปฏิบัติงาน แสดงความเห็น เสียสละแรงงาน บริจาคทรัพย์สิน 5)เคารพกฎหมาย (Obey Law) ปฏิบัติตามกฎหมาย ไม่ก่อความเดือดร้อน และไม่ละเมิดสิทธิผู้อื่น 6)จงรักภักดี (Loyalty) ถ้ายทอดค่านิยมที่ดีของสังคม และส่งเสริมคุณค่าสังคม 7)เคารพส่วนใหญ่(Majority) ประโยชน์ส่วนรวม ข้อตกลง กติกา และข้อบังคับ 8)เสียสละ(Sacrifice) ทำงานสาธารณะ

เพราะฉะนั้นการทำความเข้าใจให้ตรงกันดีเสียก่อนของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องย่อมช่วยให้เกิดการคลายความสงสัย และนำไปสู่การสร้างสังคมแห่งสันติภาพได้แน่นอน โดยเฉพาะการทำให้เกิดเป็นประชาสังคมในแนวใหม่ เป็นสังคมที่เน้นกิจกรรมที่นำไปสู่การอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เนื่องจากทุกฝ่ายตระหนักถึงผลกระทบต่อสันติภาพที่เกิดขึ้นในสังคม ดังเช่น บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา (2553) ได้อธิบายไว้ว่า ประชาสังคมยุคใหม่คือกลุ่มคนที่รับรู้ปัญหาของสังคมที่ซับซ้อน แล้วสมัครใจเข้าร่วมกิจกรรมที่นำไปสู่การสร้างจิตสำนึกพลเมืองที่เน้นความรับผิดชอบต่อทุกคนที่มีต่อสังคม ร่วมกันแก้ไขปัญหา ร่วมกันสร้างสมานฉันท์ และรู้จักเอื้ออาทรต่อกันและกันของคนทั้งสังคม และด้วยนิยามนี้ ประชาสังคมยุคใหม่ต้องอาศัยปัจจัยอันเป็นองค์ประกอบอิทธิพลประกอบด้วย กลุ่มคนด้อยโอกาสในสังคม ความเชื่ออันเป็นอุดมการณ์หลักของกลุ่ม การประกอบกิจกรรมอาสาสมัคร และเครือข่ายความร่วมมือ เพราะฉะนั้นองค์ประกอบด้วยโครงสร้างพื้นฐาน การสื่อสาร และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มประชาสังคมตามรูปแบบเดิมอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้บ้างในรายละเอียด โดยเฉพาะจุดเน้นสำคัญที่เปลี่ยนมุมมองจากเดิมไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าเดิมของสมาชิกในชุมชน ไปจนถึงการ

ให้ความสำคัญต่อคุณธรรมพลเมือง(CivicMorality) ซึ่งถือว่าเป็นกุญแจดอกสำคัญที่นำไปสู่วิวัฒนาการของประชาสังคมยุคใหม่ในศตวรรษที่ 21 ได้อย่างสมบูรณ์

ดังนั้น ความสัมพันธ์เชิงอิทธิพลระหว่างความเป็นพลเมืองดี ย่อมมีผลต่อประชาสังคมแนวใหม่ได้อย่างชัดเจน หากแต่จำเป็นต้องพิสูจน์ให้ได้

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อวิเคราะห์สภาพปัจจัยองค์ประกอบแบบจำลองความเป็นพลเมืองดีและแบบจำลองประชาสังคมแนวใหม่

2.2 เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยองค์ประกอบความเป็นพลเมืองดี ที่มีผลต่อประชาสังคมแนวใหม่

2.3 เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดี ที่มีผลต่อประชาสังคมแนวใหม่

3. ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

3.1 ผู้อำนวยการหลักสูตร และอาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัย และคณาจารย์สามารถนำเอาผลวิจัยนี้ ไปใช้ประกอบการสอน การจัดทำเอกสารประกอบการสอน ตลอดจนการฝึกอบรมประชาชนที่สนใจเกี่ยวกับ การพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี ให้มีผลต่อประชาสังคมแนวใหม่ได้ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับ ปัจจัยองค์ประกอบด้าน การพัฒนาความรู้ การเคารพกฎหมาย การทำงานสาธารณะ การมีส่วนร่วม การเคารพความแตกต่าง และการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม แต่อย่างไรก็ตาม แนวทางการพัฒนาดังกล่าวนี้ มุ่งใช้สื่อ Online เป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีแก่นักศึกษา

3.2 ผู้อำนวยการหลักสูตร และอาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัย และคณาจารย์สามารถนำเอาผลวิจัยนี้ ไปใช้พัฒนาแบบจำลองอื่นให้มีมาตรฐานมากขึ้น รวมไปถึงนำไปวิจัยเชิงคุณภาพ วิจัยภาคสนาม และวิจัยเชิงปฏิบัติการอื่นๆ

4. วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เริ่มต้นจากการรวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์สาระสำคัญสำหรับนำไปพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดวิจัยและคำสำคัญสำหรับนำไปใช้ในการพัฒนาเป็นแบบสอบถามสำหรับการรวบรวมข้อมูลกลับมาวิเคราะห์ผลโดยมีองค์ประกอบสำคัญของการวิจัยต่อไปนี้ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง หมายถึง ประชาชนที่อาศัยอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานีและอำนาจเจริญซึ่งมีอายุระหว่าง 18-40 ปีแต่ไม่ทราบจำนวนที่แน่นอน ผู้วิจัยจึงได้กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95 และความคลาดเคลื่อนไม่เกินร้อยละ 5 ได้ตัวอย่างจำนวน 384 คน ต่อจากนั้นผู้วิจัยจึงได้นำไปสุ่มตัวอย่างแบบหลายขั้นตอนเริ่มต้นจากการกำหนดสัดส่วนในระดับอำเภอและระดับตำบล

แล้วจึงนำไปสุ่มตัวอย่างแบบง่ายจากทุกหมู่บ้านที่จับสลากได้จนกว่าจะครบตามจำนวนที่ต้องการ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เป็นแบบสอบถาม จำนวน 44 ข้อ ที่ผู้วิจัยพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอนตั้งแต่การนำเอาผลที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมไปสร้างเป็นข้อคำถามแล้วนำไปทดสอบคุณภาพก่อนนำไปใช้จริง และได้ผลทดสอบความตรงเชิงโครงสร้างที่ค่า KMO .90 และความเชื่อมั่นตามค่า Alpha ที่ .96 กับมีความเที่ยงตรงรายข้อระหว่าง .41-.79 การเก็บข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลร่วมกับผู้ช่วยวิจัยในแต่ละพื้นที่แล้วรวบรวมกลับคืนมาได้ในสภาพที่มีคำตอบครบข้อ จำนวน 350 ฉบับ คิดเป็นข้อมูลที่เก็บได้ร้อยละ 91.14 การวิเคราะห์ผล ผู้วิจัยใช้สถิติวิเคราะห์ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน สถิติวิเคราะห์องค์ประกอบ และวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณ

5. ผลการวิจัย

5.1 กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ของงานวิจัยนี้ เป็นเพศหญิงที่มีอายุตั้งแต่ 30 ปีขึ้นไป ซึ่งมีการศึกษาระดับมัธยมศึกษา จากการประกอบอาชีพอิสระที่มีรายได้ระหว่าง 10,000-20,000 บาทต่อเดือน และนิยมใช้สื่อ Online ประเภท Line ประมาณ 3-4 ชั่วโมงต่อวัน ในระหว่างเวลา 13.00-15.00 น. และมีความเห็นเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตด้วยความกระตือรือร้นในบางปัญหา ที่เห็นว่ามีสำคัญต่อการดำรงชีวิตประจำวันเท่านั้น รวมถึง มีความเห็นต่อการแสดงความคิดเห็นของคนในสังคมปัจจุบัน มีสภาพที่สามารถทำได้ในบางกรณีเท่านั้น โดยเฉพาะที่มีหน่วยงานรัฐปกป้อง

5.2 แบบจำลองความเป็นพลเมืองดี มีปัจจัยองค์ประกอบ 4 ด้าน ประกอบด้วย ด้านความรู้ มีตัวบ่งชี้ 3 ข้อ โดยมีน้ำหนักปัจจัยองค์ประกอบระหว่าง .48-.77 ด้านความรับผิดชอบต่อสังคม มีตัวบ่งชี้ 4 ข้อ โดยมีน้ำหนักปัจจัยองค์ประกอบระหว่าง .53-.61 ด้านการมีส่วนร่วม และเคารพความแตกต่าง มีตัวบ่งชี้ 7 ข้อ โดยมีน้ำหนักปัจจัยองค์ประกอบระหว่าง .36-.75 และด้านการเคารพกฎหมายและทำงานสาธารณะ มีตัวบ่งชี้ 10 ข้อ โดยมีน้ำหนักปัจจัยองค์ประกอบระหว่าง .42-.63 หากแต่แบบจำลองความเป็นพลเมืองดีนี้ มีมาตรฐานต่ำกว่าเกณฑ์เล็กน้อยและ มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ยกเว้นด้านความรู้มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมากโดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.37 (S.D.=52)

5.3 แบบจำลองประชาสังคมแนวใหม่ (NCS) มีมาตรฐานปานกลาง โดยมีปัจจัยองค์ประกอบจำนวน 3 ด้าน ประกอบด้วย ด้านผู้นำและกลุ่มสนับสนุน มี 7 ตัวบ่งชี้ และมีน้ำหนักปัจจัยองค์ประกอบระหว่าง .45-.60 ด้านประเด็นสาธารณะ มี 10 ตัวบ่งชี้ ที่มีน้ำหนักปัจจัยองค์ประกอบระหว่าง .44-.74 และด้านกิจกรรม มี 3 ตัวบ่งชี้ ซึ่งมีน้ำหนักปัจจัยองค์ประกอบระหว่าง .50-.85 และมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ยกเว้นองค์ประกอบด้านกิจกรรมมีค่าเฉลี่ยระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.42 (S.D.=53)

5.4 ปัจจัยองค์ประกอบแบบจำลองความเป็นพลเมืองดี (CTS) ที่มีอิทธิพลต่อการพยากรณ์ประชาสังคมแนวใหม่ ประกอบด้วย 1)การเคารพกฎหมายและทำงานสาธารณะ (CTS4) (Beta .41,

e .04) 2)ความรู้ (CTS1) (Beta .21, e .02) 3)การมีส่วนร่วมและเคารพความแตกต่าง (CTS3) (Beta .23, e .03) และ 4)ความรับผิดชอบต่อสังคม (CTS2) (Beta .11, e .03) ทั้งนี้ มีสัมประสิทธิ์พยากรณ์รวมกันได้ 100.0 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .00 ดังสมการต่อไปนี้

$$NCS = .41(CTS4)+.21(CTS1)+.23(CTS3)+.11(CTS2)$$

6. อภิปรายผลการวิจัย

6.1 จากผลวิจัยดังกล่าวนี้ มีความสอดคล้องและขัดแย้งในบางส่วนกับผลงานวิจัยของ วรราชกร คำพงพีร์ และเทียมจันทร์ พานิชย์ผลินไชย (2560) ที่ได้ศึกษาการพัฒนาตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองของนิสิตระดับปริญญาตรี แล้วพบว่ามี 7 องค์ประกอบ ประกอบด้วย อิสรภาพและพึ่งพาตนเอง ซึ่งมีน้ำหนักปัจจัยระหว่าง .37-.46 พึ่งพาตนเอง ไม่อยู่ใต้อำนาจผู้อื่น เจ้าของชีวิตตนเอง องค์ประกอบความเท่าเทียมกัน มีปัจจัยความเสมอภาค และการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น ซึ่งมีน้ำหนักปัจจัยอยู่ที่ .45 และ .49 ในขณะที่องค์ประกอบ การยอมรับความแตกต่าง ซึ่งประกอบด้วย ปัจจัยด้าน การเคารพความแตกต่าง และยอมรับความแตกต่างนั้นได้ มีน้ำหนักของปัจจัย .46 และ .45 และในประเด็นนี้ สุวิชัย หวันแก้ว และคณะ (2560) อธิบายไว้ว่า แนวคิดรากฐานการนิยามประชาสังคมเป็นผลสืบเนื่องจากความพยายามสร้างกระบวนการสันติภาพให้แก่โลกทั้งจากการอาศัยอยู่ร่วมกันของผู้คนหลากหลายวัฒนธรรมไปจนถึงการคืนอิสรภาพให้แก่วิถีชีวิตของผู้คนทุกกลุ่ม และสร้างความชอบธรรมให้บังเกิดขึ้นเป็นรูปธรรมชัดเจนในสังคมโลก ขณะที่ สุวิดา ธรรมมณีวงศ์ (2544) เพิ่มเติมอีกว่า แนวคิดประชาสังคมเปลี่ยนจากรากฐานเดิมที่มุ่งรวมตัวกันเพื่อปกป้องสิทธิ และเสรีภาพของปวงชน รวมถึงการต่อต้านทุจริตมาเป็นการรวมพลังกันทำกิจกรรมเชิงสาธารณะ ประโยชน์แก่ชุมชนโดยมีอยู่เกี่ยวกับหน่วยงานรัฐ กลุ่มการเมือง นักการเมืองไปจนถึงการวางตนของกลุ่มที่มีได้เป็นคู่ขัดแย้งกับรัฐแต่อย่างไรอันเป็นอุปสรรคให้การเคลื่อนไหวของประชาสังคมยุคใหม่ก้าวพ้นจากอำนาจการเมืองและผลประโยชน์ทางธุรกิจ

นอกจากนี้แล้วองค์ประกอบด้านการเคารพสิทธิของตนเองและผู้อื่น ซึ่งมีปัจจัยประกอบด้วย การเคารพสิทธิตนเอง (.39) รักษาสิทธิอันชอบธรรม (.49) องค์ประกอบความรับผิดชอบต่อสังคม มีปัจจัยความรับผิดชอบต่อสังคม (.40) รู้จักหน้าที่ (.40) และจิตสำนึกสาธารณะ (.53) องค์ประกอบที่ 6 ความเข้าใจต่อระบอบประชาธิปไตย และการมีส่วนร่วม ซึ่งมีปัจจัยเข้าใจกลไกรัฐ (.43) วิถีประชาธิปไตย (.42) เคารพกฎหมาย (.42) ส่วนองค์ประกอบสุดท้าย องค์ประกอบคุณธรรม มีปัจจัยด้านวินัย (.38) ซื่อสัตย์สุจริต (.38) และรู้ดีรู้ชั่ว (.38) ซึ่งเรื่องนี้ ธัญธัช วิภัติภูมิประเทศ (2556) ได้สรุปไว้ชัดเจนแล้วว่า ความเป็นพลเมืองดี เป็นคุณลักษณะของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย ประกอบด้วย 1)เคารพกติกา: ยอมรับความเสมอภาคของผู้อื่น เคารพกฎหมาย ยอมรับผลกระทบที่เกิดขึ้น ยอมรับวิถีแก้ไขปัญหา และการไม่ใช้ความรุนแรง 2)เคารพสิทธิผู้อื่น : ไม่คุกคามเสรีภาพผู้อื่น ไม่สร้างความเดือดร้อน นิยม

เหตุผล ยอมรับความหลากหลาย และแตกต่างระหว่างบุคคล มองเห็นความเป็นพลเมือง และการเป็นเจ้าของประเทศของผู้อื่นเท่ากับตน 3)รับผิดชอบ: พึ่งตนเอง ไม่ตรงอยู่ใต้อำนาจ หรือการอุปถัมภ์ของผู้ใด ตระหนักถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตน ไม่สร้างปัญหา และแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ขณะเดียวกันที่ อัจฉรา อยุทศิริกุล (2561) ยืนยันชัดเจนว่า ความเป็นพลเมืองดี เป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของประชาชน ที่อาศัยอยู่ในประเทศ และตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะ ประกอบด้วย 1)ความรับผิดชอบต่อ: เคารพสิทธิผู้อื่น ไม่สร้างความเดือดร้อนให้เหตุผล ตระหนักถึงประโยชน์ส่วนรวม ยอมรับผลกระทบที่เกิดขึ้น 2)มีส่วนร่วม: เอาใจใส่ติดตามปัญหา ติดตามนโยบายและแผนงานการพัฒนาสังคมของรัฐบาล มีส่วนจัดการกับปัญหา และการแก้ไขปัญหาในชุมชน 3)รักษาความเป็นธรรม: ไม่นิยมความรุนแรง ปฏิบัติตนตามกฎหมาย รู้จักคัดค้านความไม่ชอบธรรม การเอาเปรียบกันเองในสังคม และต่อต้านการกระทำที่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของมนุษย์

ส่วนผลการวิเคราะห์ยังพบว่า แบบจำลองเชิงทฤษฎีมีความกลมกลืนระดับดีกับข้อมูลเชิงประจักษ์ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ .01 รวมถึงแนะนำให้เร่งพัฒนาคุณลักษณะด้านอิสรภาพ การพึ่งพาตนเอง และความเท่าเทียมกันให้แก่ประชาชน ประเด็นสำคัญซึ่งไม่ตรงกันมากนักนั้นเกี่ยวกับ ความสอดคล้องตรงกันของแบบจำลองที่วิเคราะห์ที่ได้อยู่ในระดับที่ต่ำกว่ามาตรฐาน ทั้งนี้เนื่องจากมีน้ำหนักของปัจจัยองค์ประกอบไม่ตรงตามเกณฑ์มาตรฐานเท่าใดนัก โดยเฉพาะ ที่เกี่ยวกับการใช้สื่อ Online เสนอแนะทางเลือกอื่นให้กับสังคม และการใช้สื่อ Online ด้วยความระมัดระวังถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในภายหลัง รวมถึง การใช้สื่อ Online ติดตามประกาศ หรือคำสั่งของรัฐบาล ทั้งนี้ในสภาพความเป็นจริงของการดำเนินชีวิตประจำวันของประชาชนนั้นไม่ค่อยจะได้อยู่เกี่ยวกับการปฏิบัติงานของรัฐบาลมากสักเท่าใด เพียงแต่ในช่วงที่ประชาชนประสบความเดือดร้อน อาจต้องการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลจึงเป็นเหตุให้จำเป็นต้อง เร่งพัฒนาทั้งความรู้ การเคารพกฎหมาย การทำงานสาธารณะ การมีส่วนร่วม การเคารพความแตกต่าง ไปจนถึง การแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม Harris (2010) อธิบายว่า ความเป็นพลเมืองดี เป็นความกระตือรือร้นของประชาชนในการเข้าไปมีส่วนร่วมแก้ไข และพัฒนาประเทศของตน ประกอบด้วย 1)ความรับผิดชอบต่อ(Responsible) บริจาคอาหาร สมทบทุนมูลนิธิ หรือช่วยเหลือผู้ประสบภัย 2)มีส่วนร่วม(Participation) สนใจปัญหา นำเสนอทางเลือก ติดตามการช่วยเหลือ และอาสาทำงานสาธารณะ 3)รักษาความเป็นธรรม(Justice-Oriented) มีคำถาม ตั้งข้อสังเกต รวบรวมข้อมูล นำเสนอระบบใหม่ วิธีใหม่ และการให้เหตุผล

6.2 นอกจากนั้นแล้ว ยังมีผลวิจัยที่แตกต่างไปจากผลวิจัยของ วัชรินทร์ ชาฤทธิศิลป์ (2561) ที่ได้ศึกษาความเป็นพลเมืองของเยาวชนไทย ที่ค้นพบว่ามีค่าเฉลี่ยระดับมาก (4.01, SD .49) และประกอบด้วย ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นใน ความถูกต้อง ความรับผิดชอบต่อสังคม คุณธรรม และการมีส่วนร่วม ทั้งนี้มีแบบจำลองที่สอดคล้องกัน

ระหว่างข้อสรุปเชิงทฤษฎีและข้อมูลเชิงประจักษ์ แต่สอดคล้องกับผลการวิจัยของ พนิดา ทองเงา ดอร์น สิทธิพงศ์ วัฒนานนท์สกุล และสิริวรรณ ศรีพหล (2561) ที่ได้ศึกษาการพัฒนาโมเดลการวัดคุณลักษณะ ความยึดมั่นในความเป็นพลเมืองสำหรับเยาวชนไทย แล้วพบว่า มี 3 องค์ประกอบ ประกอบด้วย พฤติกรรม มีปัจจัยย่อยประกอบด้วย การเข้าร่วมกลุ่ม ซึ่งอธิบายความแปรปรวนได้ 4.09 และมีน้ำหนักปัจจัยระหว่าง .60-.80 องค์ประกอบ ความรู้สึก จำแนกออกเป็นชุมชนและการเมือง ซึ่งอธิบายความแปรปรวนได้ 2.62 (.46-.64) กระจกต่อหน้าที่มีค่าแปรปรวนเท่ากับ 2.96 (.35-.78) องค์ประกอบด้านปัญญา ประกอบด้วยปัจจัยด้านความรู้ อธิบายความแปรปรวนได้ 29.41 (.44-.77) และปัจจัยด้านเจตคติ ค่าแปรปรวน 9.33 (.61-.78) ทั้งนี้มีความสอดคล้องกลมกลืนกันระหว่างข้อสรุปเชิงทฤษฎีและข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 โดยเฉพาะปัจจัยองค์ประกอบด้านความรู้ เช่น การใช้สื่อ Online หาความรู้เกี่ยวกับสิทธิพลเมือง การใช้สื่อ Online หาความรู้เกี่ยวกับเสรีภาพของประชาชน และการใช้สื่อ Online พัฒนาความรู้ตนเองอยู่เสมอ

6.3 การพัฒนาปัจจัยองค์ประกอบความเป็นพลเมืองดี จึงประกอบด้วย การเคารพกฎหมาย ร่วมกันผ่านการทำงานสาธารณะ เช่น การรักษาสีเสื้อแวมไพร์ร่วมกัน หรือการปฏิบัติตามข้อบังคับของกฎหมายที่มีความชอบธรรมร่วมกันของคนที่อยู่ใกล้กัน ชุมชน ย่อมส่งผลต่อการสร้างความสงบสุขในสังคม อันเป็นเป้าหมายชัดเจนแล้ว ของประชาสังคมแนวใหม่ ที่ประชาชนต่างเน้นการพึ่งพาตนเอง แล้วนำเอาส่วนที่เหลือมาแบ่งปันต่อเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนการหลอมรวมเอาแต่ละพลังความสามารถที่ประชาชนมีอยู่ ไปใช้ประโยชน์ร่วมกันต่อการสร้างความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติได้ในทางปฏิบัติ และเรื่องนี้ Schoeman (2006) อธิบายไว้ว่า คุณสมบัติของประชาชนที่สัมพันธ์กับการใช้สิทธิ เพื่อแสดงความรับผิดชอบต่อนิเวศของสมาชิกของประเทศ ประกอบด้วย 1)ด้านการสื่อสาร(Communication) การอธิบายเหตุผล วิเคราะห์ปัญหา การนำเสนอทางออก และการประเมินสถานการณ์ 2)ด้านสาธารณะ (Publics) เคารพกฎหมาย ยอมรับความหลากหลาย แสดงความเห็น รับผิดชอบต่อหน้าที่ และการทำงานเพื่อส่วนรวม 3)ด้านความรู้(Knowledge) เข้าใจประเด็นการเมือง รู้จักใช้สิทธิ และเสรีภาพของตน ไม่ละเมิดสิทธิผู้อื่น ยอมรับการเปลี่ยนแปลง ใฝ่เรียนรู้ และพัฒนาตนเองตลอด นอกจากนั้นแล้ว Kuan&Lam (2013) ยังเพิ่มเติมอีกว่า ความเป็นพลเมืองดี เป็นพื้นฐานสำคัญที่ช่วยให้ประชาชนเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความแข็งแกร่งของสังคมประชาธิปไตย ประกอบด้วย 1)ความเท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจ(Economy Equality) ประกอบอาชีพสุจริต เข้าถึงแหล่งอาหาร ยารักษาโรค และสิทธิในการอยู่ดีกินดีเท่าเทียมกับผู้อื่น 2)ความเท่าเทียมกันด้านการเมือง(Political Equality) เลือกลงคะแนนเสียงโดยปราศจากการครอบงำ หรือตกอยู่ใต้อำนาจผู้ใด 3)ความเท่าเทียมกันด้านสังคม (Social Equality) รับผิดชอบในหน้าที่ของตนเอง ยอมรับความแตกต่าง ตระหนักในคุณค่าของตนเอง ต่อความหลากหลาย ถ่ายทอดค่านิยมที่ดี 4)มีส่วนร่วมพัฒนาชุมชน(Community Participation) รับข้อมูลข่าวสาร เสนอแนะทางเลือก ติดตามการปฏิบัติงาน แสดงความเห็น เสียสละแรงงาน บริจาค

ทรัพย์สิน 5) การเคารพกฎหมาย (Obey Law) ปฏิบัติตามกฎหมาย ไม่ก่อความเดือดร้อน และไม่ละเมิดสิทธิผู้อื่น 6) จงรักภักดี (Loyalty) ถวายทอดค่านิยมที่ดีของสังคมและส่งเสริมคุณค่าสังคม 7) การเคารพส่วนใหญ่ (Majority) ประโยชน์ส่วนรวม ข้อตกลง กติกา และข้อบังคับ 8) เสียสละ (Sacrifice) ทำงานสาธารณะ เพราะฉะนั้นความเป็นพลเมืองดีจึงมีความสัมพันธ์กับรูปแบบประชาสังคมแนวใหม่ที่ต้องได้รับการพัฒนาเพิ่มเติมอีกต่อไป โดยเฉพาะกับยุคสมัยแห่ง Digital นี้

ส่วนแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดี ให้มีผลต่อประชาสังคมแนวใหม่นั้น ประกอบด้วย 1) การเคารพกฎหมายและทำงานสาธารณะ 2) ความรู้ 3) การมีส่วนร่วม 4) การเคารพความแตกต่าง 5) ความรับผิดชอบต่อสังคม เช่น การประกอบอาชีพสุจริต และการไม่ประพฤติดีกฎระเบียบของสังคม ซึ่งเรื่องนี้ ธีธัญญ์ วิภาติภูมิประเทศ (2556) อธิบายไว้ชัดแล้วว่า ความเป็นพลเมืองดี เป็นคุณลักษณะของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย ประกอบด้วย การเคารพกติกาและยอมรับความเสมอภาคของผู้อื่น รวมไปถึงการให้ความเคารพต่อกฎหมายตลอดจนการยอมรับผลกระทบที่เกิดขึ้นกับการยอมรับวิธีแก้ไขปัญหาที่ไม่จำเป็นต้องใช้ความรุนแรง ขณะที่ อัจฉรา อยุทศิริกุล (2561) เพิ่มเติมอีกว่าการรักษาความเป็นธรรมและไม่นิยมความรุนแรง เริ่มต้นจากปฏิบัติตนตามกฎหมายกับรู้จักคัดค้านความไม่ชอบธรรม การเอาเปรียบกันเองในสังคมโดยเฉพาะการต่อต้านการกระทำที่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพของมนุษย์ และด้วยเหตุนี้ทำให้การเคารพต่อกฎหมายเป็นสิ่งที่พึงกระทำสำหรับการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีให้มีผลต่อการสร้างประชาสังคมแนวใหม่ (จันจิรา สมบัติพูนศิริ, 2557)

7. ข้อเสนอแนะ

7.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

7.1.1 ผู้อำนวยการหลักสูตร และอาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัย และคณาจารย์บัณฑิตนำเอาผลวิจัยนี้ไปปรับปรุงหลักสูตร และนโยบายการจัดการเรียนการสอนโดยเน้นการนำเอาผลวิจัยนี้ไปใช้ประโยชน์ในทางปฏิบัติ สามารถนำไปใช้เป็นหลักสำหรับการพัฒนาตนเองให้มีความเป็นพลเมืองที่ดี ซึ่งส่งผลต่อเนื่องไปยังการร่วมกันสร้างประชาสังคมแนวใหม่ ที่นำไปสู่สันติสุขของสังคมได้อย่างแท้จริง โดยเฉพาะการนำไปลงมือปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการเคารพกฎหมายร่วมกัน ผ่านการทำงานสาธารณะ รวมถึง การพัฒนาความรู้ การมีส่วนร่วมและการเคารพความแตกต่างไปพร้อมกัน ตลอดจนการสร้างความรู้รับผิดชอบต่อสังคมให้ปรากฏขึ้นเองได้ในตัวตน โดยเฉพาะ การประกอบอาชีพสุจริต และการเคารพต่อกฎหมายของสังคม โดยปราศจากการเลือกลงมือปฏิบัติแต่อย่างใด ย่อมนำไปสู่ความชอบธรรม และเป็นธรรมได้จริงของทุกสังคม

7.2 ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ปฏิบัติ

7.2.1 ผู้อำนวยการหลักสูตร และอาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัย และคณาจารย์บัณฑิตนำเอาผลวิจัยนี้ไปทดลองปฏิบัติ โดยเฉพาะการพัฒนาตนให้เป็นพลเมืองดีรวมถึง

ทดลองนำไปใช้พัฒนาประชาสังคมแนวใหม่เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่ชัดเจนเพิ่มมากขึ้นสำหรับนำไปศึกษา และทดลองต่อไป

7.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

7.3.1 ผู้อำนวยการหลักสูตร และอาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัย และคณาจารย์บัณฑิตนำเอาผลวิจัยนี้ไปวิจัยเชิงคุณภาพ และวิจัยในพื้นที่อื่นๆแล้วนำมาสรุปผลเชิงเปรียบเทียบโดยเฉพาะเพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาประชาสังคมในรูปแบบอื่นต่อไป

8. บรรณานุกรม

- จันจิรา สมบัติพูนศิริ. (2557). แนวคิดเรื่องประชาสังคมโลกและการเปลี่ยนผ่านสู่ภาคปฏิบัติ: ประเด็น การแทรกแซงมนุษยธรรม และหลักรับผิดชอบในเรื่องปกป้อง. *วารสารธรรมศาสตร์*. 33(3). 115-134.
- ธัญธัช วิภัติภูมิประเทศ. (2556). ความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยของนักศึกษา. *มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต*.
- บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา. (2553). สำนักพลเมือง หัวใจสำคัญของประชาสังคมไทย. *วารสารศรีนครินทร์วิโรฒวิจัยและพัฒนา*. 2(3). 95-109.
- พนิดา ทองเงา ดอร์น สิทธิพงศ์ วัฒนานนท์สกุล และสิริวรรณ ศรีพหล. (2561). การพัฒนาโมเดล การวัดคุณลักษณะความยึดมั่นในความเป็นพลเมืองสำหรับเยาวชนไทย. *สุทธิปริทัศน์*. ฉบับพิเศษ. 39-52.
- วรรณกร คำพงษ์ และเทียมจิตต์ พาณิชย์ผลินไชย. (2560). การพัฒนาตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองของ นิสิต นักศึกษา ระดับปริญญาตรี. *Journal of Community Development Research*. 10(4). 175-185.
- วัชรินทร์ ชาภูศิลป์. (2561). ความเป็นพลเมืองของเยาวชนไทย. *วารสารรัฐศาสตร์ปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*. 5(1). 187-209.
- สมเด็จพระพุทธโกษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2529). *รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ กับอิสรภาพของ สังคม*. กรุงเทพฯ : สถาบันปรีดี พนมยงค์.
- สมเด็จพระพุทธโกษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2547). *รัฐศาสตร์เพื่อชาติ รัฐศาสตร์เพื่อโลก*. กรุงเทพฯ : สถาบันปรีดี พนมยงค์.
- สุวิชัย หวันแก้ว ฉันทนา บรรพตศิริโชติ หวันแก้ว สุรางรัตน์ จำเนียรผล ปาริตา ปันจอร์ อิมรอน ซาเหมา และรอฮีมะห์ เหมหมัด. (2560). *บทเรียน 12 ปี ประชาสังคมกับกระบวนการสันติภาพ*. รายงานพิเศษชายแดนใต้ Sinaran Online.

สุวิตา ธรรมมณีวงศ์. (2544). การเคลื่อนไหวทางสังคม. วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. 11(1). 32-54.

อัจฉรา อยุทศิริกุล. (2561). การศึกษาคูณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียนนักศึกษา. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

Harris, C. (2010). Active democratic citizenship and service-learning in the post graduate classroom. *Journal of Political Science Education*. 6. 227-243.

Kuan, H-C.& Lam, W-M. (2013). *Norms of good citizenship*. The case of Southeast Asia Countries.

Schoeman, S. (2006). A blueprint for democratic citizenship education in South African public schools: African teacher's perception of good citizenship. *South African Journal of Education*. 26(1). 129-142.